

ELŐSZÓ

Ősz hajú, mégis fess középkorú férfi hatalmas bőröndöt húz maga után a harmincas évek budapesti utcáján. Nehéz csomagjával szemlátomást a villamosmegálló felé igyekszik, amikor diplomata pályára került egykori kolozsvári diáktársa megismeri és diszkréten kocsijába tereli a fáradságát szemérmesen titkolni igyekvő régi ismerőst. Szó szót követ, így hamarosan az is kiderül, mit rejt a nehéz koffer. A közismert ellenzéki politikus Balaton menti bérleményén termelt saját krumpliját hozta a fővárosba, hiszen „ilyet Pesten nem lehet kapni”. A diplomata azonnal átlátja a megalázó helyzetet, noha a kimerült ember ellentmondást nem tűrő hangon jelzi: természetesen fizeti az út ráeső részét. Társa azonban hamarabb ér céljához, s úgy tesz, mintha nem hallaná a figyelmeztető szavakat. Rendezi mindkettőjük számláját és gyorsan elköszön. Annál nagyobb lesz meglepetése másnap, amikor krózsusi borraválóról számol be sofőrje. A taxit eredetileg megspórolni igyekvő, házi kosztón élő váratlan utas ugyanis bár tudatában volt a díj korábbi rendezésének, nem tudta elviselni a „potyát”, és odaadta az utazás ráeső hányadát a meglepett sofőrnek. Sőt alaposan túl is fizette a számlát.¹

Nem nagyon ismerek jellemzőbb történetet Bajcsy-Zsilinszky Endréről, mint ez a kis anekdota, amit Hory András jegyzett le kiadatlan visszaemlékezésében. Pedig a németeket 1944 tavaszán pisztolyával fogadó politikusról írt visszaemlékezések, memoárrészletek mára egy kisebb könyvtárat is megtöltenének. Sokáig magam is úgy vélekedtem, életműve nyitott könyv, melyet számtalan tanulmány, visszaemlékezés, monográfia tárgyal. Első benyomásunkat erősítheti, hogy Magyarországon alig találni települést, ahol ne lenne legalább egy utca elnevezve Bajcsy-Zsilinszky Endréről, akit Horthy-kori politikusaink közül páratlanul tartós köztisztelet övez 1945 óta. Amikor azonban először került kezembe Gyurgyák János trilógiájának 2012-ben megjelent harmadik kötete, meglepetten konstatáltam, hogy a fenti tények ellenére sosem készült *tudományos igényű életrajz* arról az emberről, akinek nevét ma is megannyi közterület és közintézmény őrzi.² Bár a népi írókra irányuló koráb-

---

1 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (= ÁBTL) O-11803/18 „Ellenállók”. 306–307. (Hory András visszaemlékezése Bajcsy-Zsilinszky Endrére.)

2 Gyurgyák János véleménye szerint, aki „meg akar ismerkedni Bajcsy-Zsilinszky – évtizedeken át hamisított – életművével, az kénytelen az eredeti forrásokhoz nyúlni [...] az eredeti művek

bi kutatásaim során szőrmentén már foglalkoztam pályájának egyes részleteivel, ma már biztos állíthatom: sejtelmem sem volt a téma mélységeiről, amikor elkezdtem beleásni magam az életmű rejtelseibe.

Eredeti tervem jókora ambícióról és – most már bátran leírhatom – hasonló méretű naivitásról tanúskodik. Úgy képzeltem el, hogy első munkafázis gyanánt összeállítom a politikus bibliográfiáját, és főképp erre építve megjelentetek egy 10–12 íves kismonográfiát Bajcsy-Zsilinszky ideológiai portréjáról. Ahogy azonban haladtam előre az anyagban, egyre nyilvánvalóbbá lett: kortárs reflexiók nélkül egy – beszédek, interjúk, könyvek mellett több mint 1300 cikke nyugvó³ – „ideológiai portré” sem több, mint sematikus összefoglalók sora, amiből igen keveset lehet megtudni a különböző motivációkról és összefüggésekről, sőt magáról a szerzőről sem kapunk autentikus képet. „Egy politikus cselekedetei a társadalmi eredet és az egész mozgástér ismerete nélkül ugyanúgy megmagyarázhatatlanok, mint ahogy a karriermotívumok és karaktervonások feltérképezése híján sem fejthető meg, hogy miért éppen úgy döntött az illető egy adott szituációban, ahogy”⁴ – idézhetjük egyetértőleg Kövér Györgyöt e helyütt.

Ráadásul a biográfiaírás nyomasztó terhe, hogy a történész egyik hű(nek gondolt) barátjára, a kauzalitásra sem hagyatkozhat teljes mértékben. Minden ember egy-egy külön univerzum,⁵ és csak a cselekményesítő kutató veszi a bátorságot, hogy ok-okozati láncba rendezzen egy életet, majd valamiféle nagyobb mintába illessze a múlt eredendő heterogenitását. Az ismeretelméleti gondokon túl szűkebb értelemben vett módszertani problémák is adódtak, hiszen egy már-már grafománnak tekinthető, nemzeti hőssé magasztosult, tartós szakirodalmi érdeklődést kiváltó politikus-publicista életművében kellett megkísérelnem elválasztani az ocsút a búzától. Célkitűzésem tehát egy hagyományosnak – ha úgy tetszik: korszerűtlennek – mondható történetírói szerepfelfogást feltételez, amit az életmű újragondolásához valóban szükségesnek is tartok. A fenti belátások következtében nagy hangsúlyt helyeztem a korabeli sajtóvisszhangra, levelezésekre, naplókra és levéltári anyagokra, s egyúttal megpróbáltam elkerülni a különböző szemléletbeli „redukcionizmusok” kí-

---

olvasása azonnal lehetetlen helyzetbe hozná az utóbbi három-négy évtized hamisítóit és legendagyártóit.” Gyurgyák János: *Magyar fajvédők*. Bp., 2012. 252.

3 2019 januárjáig 1341 írást azonosítottam – több mint három tucat kiadványban – a teljes életműben.

4 Kövér György: *Biográfia és társadalomtörténet*. Bp., 2014. 9–10. A biográfiaírás honi historiográfiájához legújabban: Fábíán Máté: A huszadik századi magyar életrajzírás néhány historiográfiai és módszertani kérdése. Adalékok egy készülő életrajzhoz. In: *Tanulmányok Dr. Misóczki Lajos 80. születésnapjára*. Eger, 2018. 83–99.

5 Erre nemcsak Ady (*Sem utódjá, sem boldog őse* című versében), de a fiatal Zsilinszky Endre is rámutatott: „Hány ilyen megfejtelten egyenlet az ember, aki megszámlálhatatlan sejteknek titokzatos összeműködése! És hány megfejtelten egyenlet a társadalom.” Zsilinszky Endre: *Nemzeti újjászületés és a sajtó*. Bp., 1920. 16–17.

nálta csapdákat is.⁶ Bár Bajcsy-Zsilinszky határozottan és tartós jelleggel politikusként azonosította magát, a politikatörténeti keretek mellett igyekeztem figyelemmel lenni a társadalom-, a gazdaság- és a mentalitástörténeti kontextusra, s – nem utolsósorban – az eszmetörténeti vonatkozásokra is. Ennek következtében hamar nyilvánvalóvá vált számomra, hogy választott eljárásom az előre kijelölt keretek szétfeszítésével jár.

Kihívást jelentett a rendkívül szövevényes utótörténet is, ami nélkül – mint utóbb kiderült – a politikus szellemi hagyatékáról történő beszéd teljes mértékben értelmezhetetlen. Bajcsy-Zsilinszky recepciótörténetében sokkal több van, mint amit egy hagyományos „historiográfiai áttekintésben” el lehet mondani egy nyitófejezet néhány oldalán. Mint említettem, a politikus életéről rengeteg visszaemlékezés áll rendelkezésre, ezek azonban gyakorta politikai mesternarratívákhoz (például népi, kiszgazdapárti, nemzeti radikális vagy kommunista múltértelmezésekhez) kötődnek, és nem mentesek az öngazolás elbeszélésformáló eljárásaitól sem.⁷ Ráadásul a Bajcsy-Zsilinszkyhez kötődő visszaemlékezések – emberileg érthető módon – mindig az emléképolás íratlan szabályai szerint, az 1944-es tragikus vég fénytörésében születtek, méltányolandó módon respektálva az elveiért életével fizető politikus emlékét. Eből fakadóan a pályáiv máig meghatározó értelmezési kerete olyan olvasatot kínál, melyben a rendkívül gazdag életmű az 1944-es év látószögéből értelmeződik. Ha azonban közelebb akarunk lépni a hús-vér emberhez, érdemes a kortársakat a maguk korában, de legalábbis 1944 előtt megszólaltatni,⁸ az utótörténetet pedig szintén a maga történeti kontextusába ágyazottan értelmezni. Így lehet a szociálpszichológia által definiált olyan hibákat elkerülni, mint a „visszatekintési torzítás”, amikor is az értelmező (történész) egy meghatározott pontot túlfókuszál és az eseményeket, döntéseket erre a vonalvezetőre felfűzve magyarázza. Ezzel összefüggésben beszélhetünk „alapvető attribúciós hibáról”, mely egy személy belső tulajdonságainak túlhangsúlyozottságát, egyes döntések és folyamatok eleve determinálnak láttatását, valamint a cselekvésválasztó konkrét szituációk, körülmények egyénre gyakorolt hatásának elhanyagolását jelenti.⁹ A fenti belátások miatt – hosszas töprengések és a

6 Az életrajzírás területén tapasztalható különböző (politikatörténeti, pszichobiográfiai) „redukciónizmusok” veszélyeihez: Kövér: *Biográfia és társadalomtörténet*, 18–22.

7 Extrém példaként előljáróban idézem a politikushoz kötődő legvaskosabb forrásgyűjtemény szerkesztői megjegyzését: „A kötetbe fölvevett dokumentumokból esetenként a könyv tárgyahoz szorosan nem tartozó volta, esetenként terjedelmi okok miatt ezúttal többnyire csak részletek jelennek meg. Előfordult, hogy egy-egy passzust annak negatív politikai kicsengése miatt nem reprodukáltam.” Tidrenczel Sándor: *Bajcsy-Zsilinszky Endre és politikai pátriája*. Nyiregyháza, 1986. 25.

8 Ezt természetesen csak akkor tehetjük meg, ha az „önéletrajzi paktum” szerint értelmezzük a gyakorta írók tollából származó jellemzéseket. Jelen sorok írója így tett ebben a könyvben. Vö. Lejeune, Philippe: *Önéletrajz, életrajz, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. Bp., 2003. 18.

9 Hunyady György: *A szociálpszichológia történeti olvasatai*. 2006. 410. Az igen konfrontatív habitusú Bajcsy-Zsilinszky esetében tekintettel kell lenni a korabeli struktúrák és a cselekvő történeti személy közti összetett kapcsolatra is. A determinista (pl. pozitivistá, marxista) társa-

kollégákkal történő hasznos beszélgetések nyomán – arra jutottam, az egyetlen megoldás a teljes életutat reflexíven áttekintő, az utótörténetet pedig egészen napjainkig tárgyaló nagymonográfia megírása.

A kézirat elkészítését két posztdoktori pályázat elnyerése tette lehetővé. 2015-től az Magyar Tudományos Akadémia, 2017-től pedig a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal által kiírt programban folytathattam kutatásaimat Bajcsy-Zsilinszky Endrére (majd az 1944-es ellenállásokra) vonatkozóan. Ugyancsak hálás vagyok munkahelyem, az MTA BTK Történettudományi Intézet támogatásáért, mely nem csupán a nyugodt hátteret, de a nélkülözhetetlen folyamatos szakmai impulzusokat is biztosította számomra. Köszönettel tartozom annak a két tucat hazai és külföldi közgyűjtemény – levéltár, könyvtár, múzeum – dolgozóinak is, akik önzetlen segítségükkel lehetővé tették a munka elkészültét. Nincs itt mód mindegyiküket nevesíteni, így csupán néhány intézményt emelnék ki. A kézirat nem készülhetett volna el, ha a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum (RETÖRKI) nem biztosította volna Vigh Károly hagyatékának kutathatóságát szinte azonnal az iratanyag beérkezése után. A Békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum munkatársai kérés nélkül fotóztak ki és küldtek el számomra több száz oldalnyi anyagot, s hasonlóképpen siettek segítségemre a debreceni Déri Múzeum segítőkész munkatársai. E helyütt illik szólni a digitalizáció egyre gyorsuló folyamatáról is, mely a korábbi lehetőségekhez képest mára teljesen új távlatokat nyit a kutatásban. Mindez akkor is figyelemre méltó, ha a különböző adatbázisok csupán fontos részei – de nem egyedüli alapjai – lehetnek a tudományos igényű kutatásoknak.

Munkám során a szakma részéről nagyfokú nyitottságot és segítőkészséget tapasztaltam. Történészek és levéltárosok mellett szociológus, muzeológus, szociálpszichológus, jogtörténész és irodalmár segítségére is számíthattam, mindamellet, hogy konferenciákon és publikált részeredményeim lektoraitól, szerkesztőitől is hasznos észrevételeket kaptam. Különösen hasznosnak gondolom a munkahelyemen 2018. május 18-án megrendezett kéziratvitára felkért kollégák – Ablonczy Balázs, Szarka László, Vörös Boldizsár és Zeidler Miklós – hasznos észrevételeit és tanácsait. Mellettük külön ki kell emelnem Eőry Áron közreműködését, aki rendkívüli alaposággal olvasta és véleményezte a kéziratot, s emellett több forrást rendelkezésemre bocsátott. Bár természetesen minden leírt sorért én felelek, a felsoroltakon túl köszönettel tartozom az alábbi szakembereknek is: Antal Tamás, Cieger András, Dénes Iván Zoltán, Eiler Ferenc, Erdész Ádám, Erős Ferenc, Erős Vilmos, Filep Tamás Gusztáv, Godzsák Attila, Gyáni Gábor, Hornyák Máté, Ignác Károly, Kleste-

---

dalomleírásai modelleken túlmutató elméletek közül főképp Barry Barnesnak a kiszámíthatóság és az előre jelezhetőség ellen ható „felelős cselekedet” („responsible action”) fogalmára és Miguel Angel Cabrera megközelítésére érdemes utalni (utóbbi teoretikus a cselekvőséget mint modern tudatállapot- és identitáskonstrukciót tárgyalta). Vö. Barnes, Barry: *Understanding Agency: Social Theory and Responsible Action*. London, 2000.; Cabrera, Miguel Angel: *Post Social History*. Oxford, 2004.

nitz Tibor, Kövér György, Mitrovits Miklós, Paár Ádám, Paksa Rudolf, Papp István, Patak Márta, Pritz Pál, Pollmann Ferenc, Pócs Nándor, Révész Tamás, Romsics Gergely, Sipos Balázs, Suslik Ádám, Sz. Nagy Gábor, Szakály Sándor, Szita Szabolcs, Turbucz Dávid, Ungváry Krisztián, Zahorán Csaba és Zombory Máté.

Végezetül, családomnak – mindenekelőtt feleségemnek, Áginak és gyermekeimnek, Noéminek és Marcinak – szeretném megköszönni türelmüket, amivel nagymértékben hozzájárultak a kötet elkészültéhez. Apróságnak tűnik, engem mégis motivált, hogy bár az utolsó simításokat már szigethalmi otthonunkban végeztem a kéziratot, a könyv javát sok tárgyalt helyszín közvetlen közelében írhattam. Munkába menet Bajcsy-Zsilinszky lakhelyei mellett vezetett az út, hétvégenként gyakorta megfordultunk a Svábhegy – 1944-ben rettegett – hoteljeinek környékén, Kiss János Kékgolyó utcai lakásának épületével pedig nap mint nap találkoztam. A Horváth kert is őriz még valamit régi hangulatából, jóllehet Szabó Dezső egykori törzshelyét, a Philadelphia kávéházat már hiába keressük itt. Bajcsy-Zsilinszky ellenben – én legalábbis így éreztem – mindenhol ott van. Ekképp mindig furcsa érzés volt az a néhány másodperc, melyet a róla elnevezett sugárút földalatti-megállójában töltött el a szerelvény, mielőtt eljuttatott volna valamelyik levéltár közelébe – a sugárút névadóját kutatni.

Szigethalom, 2019. január 10.

